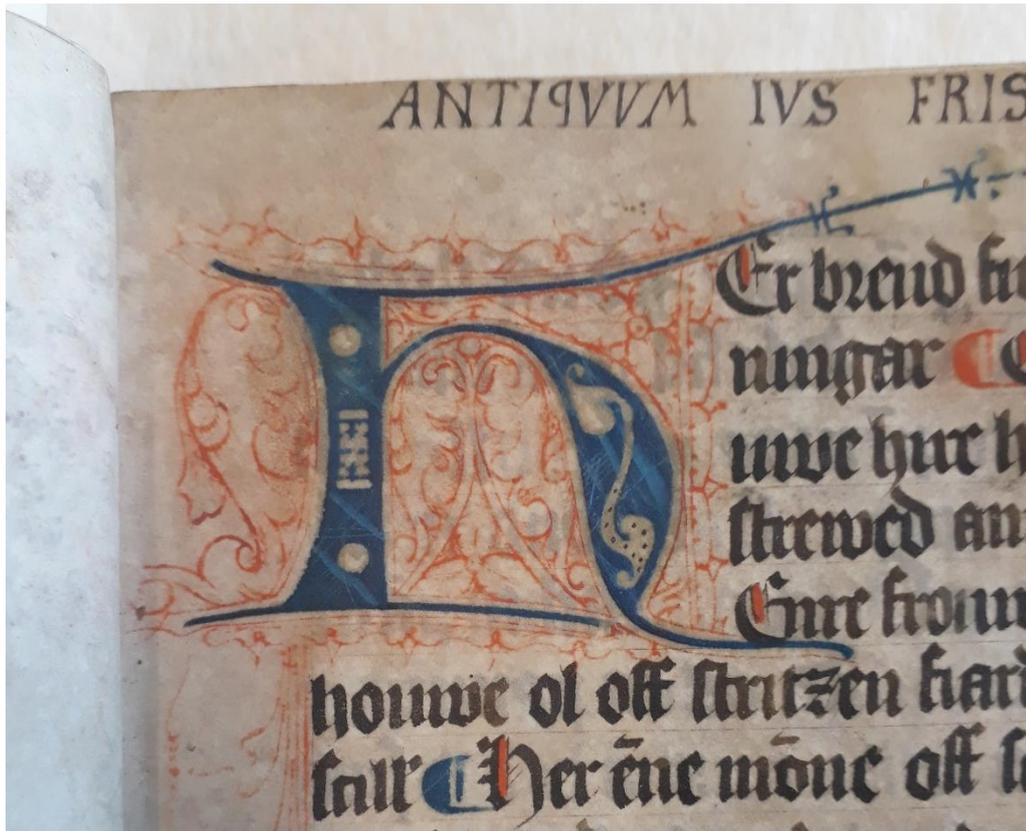

Conditierapport Richthofencollectie

Maart 2021

Herre de Vries (namens Pastei)
18 maart 2021

W

licentie
Creative Commons BY-NC-ND 4.0

1. Inleiding

In 2020-2022 beschrijft en onderzoekt onderzoeksgroep Pastei de Richthofencollectie van Tresoar. De collectie bestaat uit 10 gebonden middeleeuwse handschriften met daarin Fries recht vervat. In 1922 kocht de toenmalige Provinciale Bibliotheek, een van de voorlopers van Tresoar, de handschriften van de erfgenamen van de laatste bezitter en naamgever van de collectie, Karl Freiherr von Richthofen (1811-1888). De beschrijvingen, de gedigitaliseerde handschriften en het aanvullende onderzoek door Pastei hebben tot doel alle 10 handschriften volledig te ontsluiten voor een breed publiek.¹

De wetenschappelijke beschrijvingen zullen worden gekoppeld aan de gedigitaliseerde handschriften. Tevens worden ze voorzien van een algemene inleiding op de collectie en de individuele stukken om de kern van de informatie voor een breed publiek in een aantrekkelijke vorm leesbaar te maken. De ambitie is hiermee een portaal te creëren dat mensen informeert die algemene interesse hebben in de Richthofencollectie of een van de handschriften, maar dat ook hét startpunt wordt voor dieper onderzoek daarnaar.

Om dit te realiseren worden de handschriften integraal, dus inclusief de boekbanden en blancobladzijden, gedigitaliseerd op een vooraf vastgesteld kwaliteitsniveau, bijvoorbeeld een van de drie niveau's die Bureau Metamorfoze onderscheid.² Deze opnamen zullen de reeds bestaande scans vervangen. Deze zijn namelijk niet geschikt voor de gestelde doelen omdat ze van verschillend niveau zijn, de band vaak niet (volledig) is meegenomen, evenmin als eventuele blanco bladzijden.

Het doel van het voorliggende rapport is tweeledig:

1. Advisering omtrent (preventieve) conservering t.b.v. veilige digitalisering op korte termijn (in 2021)
2. Advisering omtrent restauratie t.b.v. veilig onderzoek en tentoonstelling op langere termijn (vanaf medio 2022)

---

¹ Eerder publiceerde Pastei al over stukken uit de collectie van Tresoar:

Herre de Vries, 'Misprintinge leit skiednis bleat' in *Letterhoeke*, nr. 1 (2016), pp. 20–21.

Anne Tjerk Popkema, 'The *Freeska Landriucht* (1074R): A book from Oldersum Castle Library retrieved' in *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 77 (2017), pp. 333–347.

Herre de Vries 'Midsiuwske Fryske rjochtshânskriften' [o.a. over de binder van de Codex Roorda, Hs R 6], in *Letterhoeke*, nr. 3 (2020), pp. 16-17.

In voorbereiding:

Anne Tjerk Popkema, 'In iere besitter fan de Twadde Hunsinger Kodeks: Haro Wyncken fan Appingedam (ca. 1490-1563)' in *Letterhoeke*, nr. 1 (2021).

² <https://www.metamorfoze.nl/digitalisering>

2. Beschrijving inhoud rapport

Hieronder volgt een algemeen conserveringsadvies, bestaande uit aanbevelingen voor digitalisering en voor veilige raadpleging en tentoonstelling op langere termijn. Hieraan is ook een globaal tijdspad gekoppeld. Het algemene conserveringsadvies is geschreven op basis van de bevindingen zoals die vervolgens per handschrift zijn uitgewerkt. Deze beschrijvingen per handschrift volgen vanaf pagina 8 en bestaan uit vier onderdelen:

- * Beknopte objectbeschrijving (inhoud, taal, formaat, materialen, technieken)
- * Conditiebeschrijving (met onderscheid tussen schaderisico korte termijn bij digitalisering en schaderisico lange termijn bij herhaalde raadpleging en tentoonstelling).
- * Conserveringsadvies.
- * Restauratie-advies (indien nodig).

Als aanvulling op de conditierapporten van de 10 handschriften zijn, conform het Richthofenprojectplan, ook conditierapporten opgenomen van de 3 in Tresoor berustende exemplaren van de incunabel *Freeska Landriucht*.

3. Algemeen conserveringsadvies Richthofencollectie

3.1 Aanbevelingen voor digitalisering

De handschriften zijn in wisselende conditie. Enkele vertonen al zorgwekkende schades die duidelijk samenhangen met de intensieve onderzoeksgeschiedenis van deze handschriften. Andere zijn in goede staat maar gezien hun bindwijze en conditie van de materialen niet zonder meer te digitaliseren.³ Enige voorbereidende werkzaamheden ten behoeve van de digitalisering zijn dus onontbeerlijk. Het betreft:

- Bepalen maximale openingshoek per boek
- Consolideren losse onderdelen (losse bladen, tekstbedreigende scheuren, losse bandonderdelen)
- Opstellen hanteringsinstructies met markering bijzondere plaatsen in de boeken
- Bestellen op maat gemaakte conserveringsdozen per boek

Bepalen maximale openingshoek per boek

De belangrijkste maatregel voor een veilige digitalisering is om de boeken niet vlak per opening maar per bladzijde te digitaliseren, onder een beperkte openingshoek (afb. 01]). Dit ontlast de fysieke constructie van de boeken aanzienlijk en verlengt daarmee de levensduur van het boek. Vanwege het grote conserverende belang ervan, is het sterk aan te raden deze maatregel ook standaard te melden aan ieder die de stukken raadpleegt (inclusief onderzoekers). Sommige boeken gaan überhaupt niet ver genoeg open voor vlakke digitalisering. Voor de boeken die juist veel onderzocht en geraadpleegd zijn, geldt dat ze al zoveel schade hebben (denk vooral aan ingescheurd naaigaren en daardoor losse bindingen), dat dit bij elke vlakke opening verergert (afb.02).

De digitalisering kan misschien bij Tresoar in huis worden uitgevoerd. Indien een extern bedrijf moet worden gezocht, dan is fotoatelier Art In Print⁴, gevestigd in het Zeeuws Archief, een geschikt bedrijf, dat ervaring heeft met de digitalisering van bijzondere stukken 'met beperkingen'. Andere digitaliseerbedrijven beschikken vaak niet over de mogelijkheid de boeken onder een beperkte openingshoek te digitaliseren. Het is echter wel raadzaam bij eerdere 'digitaliseringspartners' van Tresoar, te weten Picturae en GMS, na te gaan of zij niet ook over de juiste faciliteiten beschikken en een dergelijke opdracht wellicht toch ook in hun werkstroom past. Samenwerken met bekende partners kan als voordeel hebben dat de verwerking van de aangeleverde bestanden soepeler verloopt omdat er een bestaande werkrelatie is.

Consolideren losse onderdelen

Het is raadzaam voorafgaande aan digitalisering alle (deels) losgeraakte onderdelen vast te zetten om te voorkomen dat deze geheel losraken of verkeerd worden teruggeplaatst tijdens digitalisering. Dit gaat om losse bladen in bijvoorbeeld Hs R 6 (Codex Roorda) en twee van de exemplaren van *Freeska Landriucht*, bladen met tekstbedreigende scheuren zoals in Hs R 7, maar ook om losse kapitalen en losse leren kapjes op de bandruggen van Hss R 1 en 2 (afb. 03-06).

Hanteringsinstructies met markering bijzondere plekken

Sommige boeken kunnen tijdens digitalisering speciale aandacht behoeven omdat er bijzonderheden zijn, zoals (later) ingevoegde losse briefjes en uit te vouwen bladen (afb. 07). Deze

---

³ Zie voor de problematiek van de digitalisering van kwetsbare handschriften ook Ilse Korthagen, Femke Prinsen, Lieve Watteeuw en Bruno Vermeulen, Digitisation of manuscripts, checklist, Metamorfoze 2019; <https://www.metamorfoze.nl/paper-conservation/checklist-digitisation-manuscripts>

⁴ <https://www.zeeuwsarchief.nl/over-ons/inwonende-instellingen/art-in-print/>
<https://www.zeeuwsarchief.nl/digitale-voorsprong-door-samenwerking/>

worden beschreven in de hanteringsinstructies waarbij wordt aangegeven hoe ermee om te gaan bij digitalisering. In de betreffende boeken kunnen deze bijzondere plaatsen worden gemarkeerd met een strook conserveringspapier. Mocht er onverhoopt toch iets wegraken, dan is middels de beschrijving in de hanteringsinstructie duidelijk wat er weg is.

Op maat gemaakte conserveringsdozen per boek

Omdat de boeken voor digitalisering mogelijk op transport moeten of frequent zullen worden verplaatst binnen Tresoar, is het raadzaam ze passend te bergen. Dit is een advies dat ook voor de langere termijn geldt. De 10 handschriften van uiteenlopend formaat staan als collectie bij elkaar op de plank. Door de verschillende formaten ondersteunen de banden elkaar niet voldoende. Zo slijten de banden ook sneller. Het verdient aanbeveling de boeken afzonderlijk te bergen in op maat gemaakte dozen. In Nederlandse archief- en bibliotheekinstellingen komen we vooral de zogenaamde PYXISdozen van Schrijen Boekbinders tegen en soortgelijke dozen van de Duitse firma Klug, die door Jansen-Wijsmuller & Beuns worden geleverd (afb. 08). De boeken kunnen worden opgemeten in Tresoar, de maten doorgegeven aan de betreffende firma en zij vervaardigen dan de dozen op afstand.

3.2 Aanbevelingen voor veilige raadpleging en tentoonstelling

De uitvoering van de werkzaamheden in paragraaf 3.1 stelt de handschriften in materiële en constructieve zin tot een minimaal niveau veilig om eenmalig het digitaliseringsproces goed te kunnen doorlopen. Alle stukken van de Richthofencollectie – maar vooral Hss R 1-6 – zijn met regelmaat onderwerp van onderzoek en de gevogen daarvan zijn ook te zien. Door de huidige, hernieuwde aandacht voor de collectie zal dit alleen maar toenemen. Het is daarom raadzaam de handschriften te restaureren én een voor bezoekers duidelijk ‘gebruiksprotocol’ te hanteren en uit te dragen. Het resultaat van een restauratie is het duurzaamst als dit gepaard gaat met een zorgvuldige omgang met de handschriften. Dat scheelt meteen weer in toekomstige conserverings- en restauratiekosten.

Dit proces is op te delen in 4 hoofdwerkzaamheden waarbij voor de eerste vooral aan de medewerkers van Tresoar zelf een actieve rol toekomt:

- Instellen algemene *good practice* voor raadplegenden (verplicht motiveren raadplegingsaanvraag, wijzen op handen wassen, verplicht gebruik boekkussens, loodslangen en potlood)
- Restauratie van de handschriften en hun boekbanden (uitgebreidere papierrestauraties om veelvuldig hanteren van de bladen mogelijk te maken, herstel van bandconstructies en restauratie van de bandmaterialen)
- Verwijderen van schadelijke, eerdere reparatiematerialen (vooral zelfklevend tape)
- Documentatie van de uitgevoerde behandelingen

Instellen algemene good practice

Er dient een soort *good practice* voorgestaan te worden in de omgang met handschriften. Andere instellingen hebben daartoe meestal huisregels op hun website staan.⁵ Het vraagt vooral enige aandacht op de volgende punten:

- Aanvragers van fysieke stukken kort laten motiveren waarom ze deze willen zien en niet voldoende hebben aan de beschrijvingen en gedigitaliseerde exemplaren. Dit werpt een kleine drempel op die raadpleging ‘voor de aardigheid’ vermindert én zorgt

---

⁵ Zie bijvoorbeeld ook de volgende huisregels:

<https://www.rug.nl/library/shared/pdf/huisregels-bc.pdf>

<https://allardpierson.nl/onderzoek/huisregels/>

dat de raadplegers op de hoogte zijn van het bestaan van de digitale exemplaren en de daarbijhorende beschrijvingen. Bij de aanvraag kunnen ze meteen automatisch op de kwetsbaarheid worden gewezen. Op het moment dat ze dan de fysieke exemplaren raadplegen, zijn ze optimaal geïnformeerd. Dit komt de kwaliteit van hun bezoek ook ten goede.

- Bezoekers verzoeken voorafgaand aan raadpleging goed hun handen te wassen met zeep. Het gaat om het verwijderen van handvet en -vuil. Dus desinfectiegel is geen vervanger voor wassen met zeep.
- Bezoekers een boekkussen en loodveters meegeven met de handschriften, aanbieden het juiste gebruik ervan te tonen en toezien of het gebruik juist is.
- Alleen het gebruik van potlood of laptop t.b.v. het maken van aantekeningen tolereren op de leeszaal en ook, bij raadpleging van stukken, in de studiezalen.

Restauratie van de handschriften en hun boekbanden

Bij de restauratie worden behandelingen uitgevoerd met het oog op het gebruik op langere termijn. Dat betekent dat schades die niet kwetsbaar worden geacht bij beoordeling voor de eenmalige digitalisering nu wel in aanmerking komen voor restauratie. Het doel is de boeken beter te beschermen tegen mogelijke en te verwachten toekomstige schades door gebruik en tentoonstelling.

Voor de inhoud, de eigenlijke handschriften, betreft het de hanteerbaarheid van het papier en perkament. Door eerdere waterschades erg slap en viltig geworden papier kan lokaal – zonder te worden verwijderd uit de band – worden nagelijmd. Scheuren die nu niet tekstbedreigend zijn, maar door hun plek of lengte dat op termijn wel kunnen worden, worden gerepareerd (afb. 09). Om de boekbanden de handschriften voldoende te laten beschermen, is het belangrijk dat het naaisel stabiel is en ook de verbinding van de platten met het boekblok stevig genoeg. In enkele gevallen faalt de lijmlaag op de boekblokruggen waardoor het naaisel extra wordt belast en de katernen ten opzichte van elkaar gaan verschuiven. Dat zorgt op termijn voor schade. Meerdere banden hebben nog beschadigingen in het leer waarmee ze bekleed zijn waardoor de band de inhoud minder goed beschermt bij gebruik.

Verwijderen schadelijke reparatiematerialen

In enkele boeken zitten eerdere reparatiematerialen die ronduit schadelijk zijn of voor schade kunnen zorgen. De zelfklevende tapes in Hs R 3 en 5 kunnen worden verwijderd (afb. 10-12). In Hs R 7 zijn bij herbinding in de 18de eeuw ook diverse kwetsbare bladen aan de randen gerepareerd met nieuw handgeschept papier (afb. 13). Dat reparatiepapier is van goede kwaliteit maar zo stevig dat het eigenlijk te sterk is ten opzichte van wat het originele papier van het handschrift nog verdraagt. Hier zou overwogen kunnen worden de reparaties deels te verwijderen en vervangen door minder zware reparaties uitgevoerd met Japans papier. De plaats van de verwijderde reparatiestroken dient te worden gedocumenteerd en de stroken blijven los van het boek in de doos bewaard.

Documentatie

Voor de behandelingen geldt in zijn algemeenheid dat het sterke aanbeveling geniet ze altijd te documenteren: waar zijn restauraties uitgevoerd, met welke materialen en waarom? Het is een verantwoording naar toekomstige onderzoekers en restauratoren die hen zal helpen de fysieke toestand en geschiedenis van de handschriften goed te begrijpen. De conditierapporten per handschrift kunnen hiervoor de uitgangsdokumenten worden.

4. Tijdspad

Onderstaande tijdspad is een groffe verdeling van de drie fases – voorbereiding, digitalisering, restauratie – over de tijd die voor ons ligt tot de afronding van het beschrijvings- en onderzoekstraject van Pastei, met nog ruimte voor uitloop in de loop van 2022. De daadwerkelijke uitvoering is afhankelijk van de te maken afspraken tussen Tresoar en eventuele derden die betrokken worden (restauratoren en digitaliseerders). De hier gesuggereerde laatste stap ‘Restauratie’ zou ook naar voren gehaald kunnen worden en kunnen samenvallen met de werkzaamheden t.b.v. de digitalisering.

2021 maart-juni

Vorbereiding digitalisering (minimale doorlooptijd 2 weken)

2021 juli-september

Digitalisering, in huis of bijv. bij fotoatelier Art In Print in Zeeuws Archief Middelburg (minimale doorlooptijd onbekend)

2021 oktober-december

Restauratie handschriften (minimale doorlooptijd 2 maanden)

5. Conditierapporten met conserveringsadviezen per handschrift

Hs R 1

Objectbeschrijving

Titel: Derde Emsinger Handschrift (in Tresoarcatalogus als: Emsinger landrecht van 1312)
Datering inhoud: 15^e eeuw, na 1424 (perkamenten handschrift), ca. 1785 (papieren handschrift)
Datering band: ca. 1785
Afmeting (incl. band):
Materiaal: kalfsperkament, handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood en blauw pigment
Techniek: katernen (12 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel kalfsleer met vaste rug en blind- en goudstempeling.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het ouderdomsbeeld van het perkamenten handschrift wordt hoofdzakelijk bepaald door gebruiksschade, viezigheid is in het perkament gesleten en op enkele plaatsen vlekken en krimp als gevolg van waterschade. Constructief is het boek nog goed in orde, alleen de lijmlaag op de rug faalt en het boek valt op de katernscheidingen verder open waardoor het naaisel extra wordt belast, zie bijvoorbeeld tussen pp. 32 en 33.

Korte termijn:

Het papieren etiket met het veilingnummer van de Wierdsma-veiling van 1813 is aan het uitstekende kopeinde beschadigd. Beide kapitalen zitten deels los, met name het staartkapitaal is kwetsbaar omdat het buiten de band steekt. Het papieren titelschild op de rug is kwetsbaar en ontbreekt al grotendeels.

Lange termijn:

Het binnenscharnier tussen het eerste en tweede vliegend blad is deels gescheurd. De constructie is op de overgang van het papieren katern naar het eerste perkamenten katern instabiel. Het leer is op de plathoeken kapot en doorgesleten bij de kaphoek aan kopzijde van het rechterplat. De (erg korte) inslagen bij het scharnier zijn ingescheurd.

Conserveringsvoorstel

- * Beide kapitalen vastnaaien aan boekblok
- * Etiket met veilingnummer op rechter dekblad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.
- * Restanten papieren titelschilden consolideren (blijven kwetsbaar)
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Opmeten band t.b.v. PYXISdoos

Restauratie-advies

- * Binnenscharnier in schutblad repareren
- * Stabilisering van de constructie door aanbrengen van rugbeleg om verbinding tussen papieren en eerste perkamenten katern tot stand te brengen.
- * Vastzetten losse bekleding en eventueel ontbrekende delen aanvullen
- * Om de raadpleegbaarheid maximaal te houden, is het gunstig dat het boek op de katernscheidingen verder openvalt. Dit kan echter het ontstaan van verdere schade bevorderen. Het gebruik van een boekkussen is daarom ten zeerste aangeraden om te voorkomen dat het boek te ver wordt opengelegd.
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

HS R 2

Objectbeschrijving

Titel: Eerste Hunsinger Handschrift (in Tresoorcatalogus als: Hunsingoër landrecht van 1252, het zoogenaamde Wicht'sche perkamenthandschrift)

Datering inhoud: midden 14de eeuw (perkamenten handschrift), ca. 1784 (papieren handschrift)

Datering band: ca. 1784

Afmeting (incl. band): 207 x 169 x 33 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsperkament, handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood en blauw pigment

Techniek: katernen (11 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel juchtleer met vaste rug en blind- en goudstempeling.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het ouderdomsbeeld van het perkamenten handschrift wordt hoofdzakelijk bepaald door gebruiksschade, viezigheid is in het perkament gesleten en op enkele plaatsen vlekken en krimp als gevolg van waterschade. Constructief is het boek nog goed in orde. Het zit nog bijzonder strak in de band.

Korte termijn:

Het papieren etiket met (bibliotheek)signatuur is aan uitstekende kopeinde beschadigd.

Lange termijn:

Het leer heeft langs de platkanten schuifschade, de plathoeken zijn gebutst en het leer is er stuk en laat beetje los.

Conserveringsvoorstel

* Etiket met (bibliotheek)signatuur op rechter dekblad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.

* Maximale openingshoek bepalen

* Opmeten band t.b.v. PYXISdoos

Restauratie-advies

* Vastzetten losse bekleding

* Eventueel ontbrekende bekleding aanvullen

* Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

HS R 3

Objectbeschrijving

Titel: Tweede Hunsinger Handschrift (in Tresorcatalogus als: Hunsingoër landrecht van 1252, het zogenaamde perkamenthandschrift van Scaliger)

Datering inhoud: midden 14de eeuw (perkamenten handschrift)

Datering band: ca. 1783

Afmeting (incl. band): 253 x 175 x 35 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsperkament, handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood en blauw pigment

Techniek: katernen (8 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel juchtleer met vaste rug en blind- en goudstempeling.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het ouderdomsbeeld van het perkamenten handschrift wordt hoofdzakelijk bepaald door gebruiksschade, viezigheid is in het perkament gesleten en op enkele plaatsen vlekken en krimp als gevolg van waterschade. Constructief is het boek nog goed in orde. Het zit nog bijzonder strak in de band.

Korte termijn:

Links liggen het vliegend blad en het later ingeplakte bifolium los, rechts heeft een van de vliegende bladen een valse vouw waardoor de hand geschreven tekst niet optimaal leesbaar is. Het papieren etiket met (bibliotheek)signatuur is aan uitstekende kopeinde beschadigd.

Lange termijn:

De losse bladen links zijn eerder vastgeplakt geweest met zelfklevend tape. De lijmrsten hiervan zitten nog op en deels ook in het papier waardoor het bruin verkleurd, transparant en bros is. Het leer heeft langs de platkanten schuifschade, de plathoeken zijn gebutst en het leer is er stuk en laat beetje los. Het kopkapje ontbreekt en het staartkapje is nagenoeg helemaal losgescheurd.

Conserveringsvoorstel

- * Losse bladen vastzetten met Japans papier
- * Etiket met (bibliotheek)signatuur op rechter dekblad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Opmeten band t.b.v. PYXISdoos

Restauratie-advies

- * De bladen met tape behandelen met oplosmiddel om zoveel mogelijk de lijmrsten van de zelfklevende tape te verwijderen en de bladen vastzetten met Japans papier
- * Vastzetten losse bekleding
- * Eventueel ontbrekende bekleding aanvullen
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

HS R 4

Objectbeschrijving

Titel: Fivelgoër Handschrift (in Tresoarcatalogus als: Fivelgoër en Oldambster landrecht)

Datering inhoud: 15^e eeuw, na 1427

Datering band: ca. 1784

Afmeting (incl. band): 188 x 139 x 21 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood, blauw, groen en geel pigment

Techniek: katernen (8 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel kalfsleer met vaste rug en blind- en goudstempeling.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Er is sprake van flinke gebruiksschade, waardoor het papier vies is en soms ook dun en viltig. Er zitten veel oude papierreparaties in, die dateren van vlak voor de herbinding in ca. 1784, maar die ook van eerder datum kunnen zijn.

Korte termijn:

Het papieren titelschild op de rug is kwetsbaar en mist al stukjes. Het papieren titelschild dat ooit bij de Provinciale Bibliotheek zal zijn aangebracht laat los (vastzetten of hoeft dit niet gehandhaafd te blijven?)

Lange termijn:

De constructie is goed in orde. Van p.7 t/m 16 zit een plooitje en scheurtje in de rugmarges aan staartzijde, waardoor de bladen daar een beetje omhoog komen. In p.97 zit een scheurtje, eveneens in de rugmarge aan staartzijde. Het leer heeft slijtschade en is op de kanten en hoeken een beetje beschadigd. De (erg korte) inslagen bij het scharnier zijn ingescheurd, het linker buitenscharnier begint al iets te scheuren aan het kopeinde.

Conserveringsvoorstel

- * Restanten papieren titelschilden consolideren (blijven kwetsbaar)
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Opmeten band t.b.v. PYXISdoos

Restauratie-advies

- * Plooitjes vlakken en scheurtjes in papier repareren
- * Losse bekleding vastzetten
- * Beginnende scheur in linker buitenscharnier ter consolidatie afdekken met Japans papier.
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

HS R 5

Objectbeschrijving

Titel: Jus Municipale Frisonum

Datering inhoud: ca. 1530

Datering band: Laat 17de-eeuws met 19de-eeuwse nieuwe leren rug

Afmeting (incl. band): 269 x 212 x 61 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsleer, schapenleer, handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood, geel, groen en blauw pigment

Techniek: katernen (26 plus schutbladen en ingeplakt bifolium voorin), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel, gespikkeld kalfsleer met vaste rug waarvan de rug is vernieuwd met schapenleer (een 'overbacking'), blindgestempeld kader van dubbele lijn op beide platten.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

De band heeft veel gebruiksschade, vooral slijtage en scheuren in de overbackingrug en kapotte plathoeken. Verder is de verbinding tussen de band en het boekblok voorin en achterin het boek zwak waardoor de platten ver openvallen en sneller beschadigd zullen raken.

Korte termijn:

De restanten van het papieren titelschild op de rug laten los. Op het dekblad voorin en het losse brief voorin zit lijmresidu van zelfklevend tape op rubber basis (bruine verkleuring). In het binnenscharnier voorin zit zelfklevend tape op acrylbasis. Het etiket van de veiling van 1813 dat op de rectozijde van het vliegend blad achterin geplakt zit en buiten de kopsnede steekt, is kwetsbaar en beschadigd. F.187 zit grotendeels los en het hartbifolium 179/180 zit onderaan los omdat het nooit meegenaaid is geweest.

Lange termijn:

Voor- en achterin zijn de binnenscharnieren van de schutbladen gescheurd, maar ook de eerste twee katernen voorin zitten een beetje los. De binnenscharnieren zijn eerder gerepareerd met stroken handgeschept papier. Deze maken de scharnieren stijf waardoor de volgende bladen van het boekblok zijn losgetrokken. Achterin is het vliegend blad met de rugmarge tegen het dekblad vastgeplakt. Het papier is beduimd en sommige bladmarges zijn daardoor niet alleen vuil maar ook licht viltig. Hier en daar zitten kleine scheuren in de bladen. Het leer van de bandrug is bijna de gehele nerflaag kwijt. De kopeinden van het voor- en achterscharnier zijn ingescheurd, het leer op de bovenste twee ribben is ook deels doorgesleten.

Conserveringsvoorstel

- * Los folium 187 vastzetten en bifolium 179/180 onderaan vastzetten.
- * Etiket met veilingnummer op rechter vliegend blad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.
- * Restanten papieren titelschild consolideren (blijft kwetsbaar)
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Zelfklevend tape verwijderen in binnenscharnier voorin.
- * Lijmresidu op dekblad en losse briefje zoveel mogelijk verwijderen met oplosmiddelen poultice en/of gel.
- * Stijve reparaties binnenscharnieren loshalen en op zo'n manier integreren in een reparatie van de binnenscharnieren dat ze niet voor dezelfde stijfheid zorgen als ze nu doen.
- * Binnenscharnieren repareren met Japans papier.
- * Scheuren in kopeinden voor- en achterscharnier repareren.
- * Plathoeken repareren: kernen dichtplakken met stijfsel en losse leer vastzetten.
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol.

HS R 6

Objectbeschrijving

Titel: Codex Roorda (in Tresoarcatalogus als: Zogenaamde Codex Roorda)

Datering inhoud: ca. 1504 (op basis van de watermerken⁶)

Datering band: ca. 1760-1786 (bandstempels zijn die van de Narcisbinderij, inmiddels geïdentificeerd als meesterboekbinder Roelof Hunia)⁷

Afmeting (incl. band): 298 x 220 x 38 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsleer, touw, ijzergallusinkt, handgeschept papier

Techniek: Katernen (10 waaronder twee schutbladkaternen), genaaid op 6 opliggende bindingen, bekleed in heel kalfsleer met vaste rug. De rug is voorzien van vergulde lijnen langs de ribben en de platten van blindstempeling. De stempels komen alle voor in het corpus van Roelof Hunia/de Narcisbinderij zoals afgebeeld bij Jan Storm van Leeuwen *Dutch Decorated Bookbinding in the Eighteenth Century*.⁸

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Er is sprake van flinke gebruiksschade, waardoor het papier vies is en soms ook dun en voos. Het boekblok is ongesneden en verspreid door het boekblok komen randscheurtejs voor. Er zitten verschillende reparaties in, vooral langs de katernruggen. Deze moeten dateren van vlak voor de herbinding. Ze zijn er duidelijk op gericht geweest van het enigszins gehavende boekblok weer katernen samen te stellen. Daarbij lijkt niet per se de oorspronkelijke opbouw gehandhaafd te zijn. Het naaisel zit erg los. Het boek is duidelijk veel onderzocht en in veel katernen heeft het naaigaren het papier doen inscheuren vanaf de naaiposities. Ook de lijm op de katernruggen laat los. Aan beide is op dit moment niet veel aan te doen zonder en onzettend vergaande ingreep als het demonteren van de band.

Korte termijn:

Er liggen 4 bladen los: pp. 51/52, 103/104, 185/186, 225/226

Lange termijn:

Randscheurtjes in verschillende bladen door het boek heen. Het leer heeft slijtschade en is op de kanten en hoeken een beetje beschadigd. De platten zijn hol getrokken waardoor de band het boekblok niet meer omsluit. Aan staarteinde van het voorscharnier zit een klein scheurtje in het leer.

Conserveringsvoorstel

- * 4 losse bladen vastzetten aan hun conjugaatbladen met Japans papier
- * Restanten papieren titelschilden consolideren (blijven kwetsbaar)
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Opmeten band t.b.v. PYXISdoos

Restauratie-advies

- * Losse bekleding vastzetten
- * Beginnende scheur in linker buitenscharnier ter consolidatie afdekken met Japans papier.
- * Platten vlakken
- * Tekstbedreigende (rand)scheuren repareren
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

---

⁶ Gerard van Thienen, 'A date for the Freeska Landriucht Press (1484–87) from paper evidence with a note on the Codex Roorda' in Martin Davies (ed.), *Incunabula. Studies in fifteenth century printed books presented to Lotte Hellinga*, London 1999: pp. 141–167.

⁷ Vries, Herre de, 'Midsiuwske Fryske rjochtshânskriften' [o.a. over de binder van de Codex Roorda, Hs R 6], in *Letterhoeke*, nr. 3, 2020: pp. 16-17.

⁸ Deel IIB, Houten 2006: pp. 862-880.

HS R 7

Objectbeschrijving

Titel: Nederduits ommelander handschrift

Datering inhoud: 1528

Datering band: tweede helft 18de eeuw

Afmeting (incl. band): 269 x 210 x 60 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, touw, juchtleer, ijzergallusinkt, rood en groen-bruin pigment

Techniek: Katernen (12 plus twee schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in heel juchtleer met vaste rug en blindstempeling.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het boek is over het algemeen in goede conditie. Het meest kwetsbaar zijn de erg beduimelde bladen die in de 18de eeuw bij het herbinden van het handschrift met handgeschept papier zijn gerepareerd. Deze reparaties zijn te stijf voor het kwetsbare papier

Korte termijn:

Het papieren veilingetiket op verozijde vliegend blad achterin is aan uitstekende kopeinde beschadigd. Het papieren titelschild op de rug is kwetsbaar en ontbreekt al grotendeels. In 11 bladen voorin (pp.3-28) en 17 achterin (pp. 153-185) zitten hier en daar tekstbedreigende scheuren.

Lange termijn:

In de 11 bladen voorin en 17 achterin zorgen erg zware reparaties voor schades (vooral de 7 bladen van pp. 173 t/m 186), sommige reparaties zitten los, sommige randen zijn erg voos, hetgeen hantering bemoeilijkt. De buitenscharnieren van de band zijn in de nerflaag van het leer gescheurd. Het leer op de hoeken is stuk.

Conserveringsvoorstel

- * Tekstbedreigende scheuren repareren.
- * Veilingetiket achterin verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.
- * Restanten papieren titelschild consolideren (blijven kwetsbaar)
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Voze randen (ca. 20) lokaal nalijmen met methylcellulose (opgelost in water/ethanolmengsel)
- * Zo nodig de heel zware papierreparaties in de 7 bladen achterin aanpassen, d.w.z. deels loshalen of dunner maken, of zelfs verwijderen en apart bewaren.
- * Leer op de plathoeken vastzetten.
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

HS R 8

Objectbeschrijving

Titel: *Ius civile antiquum Frisiae inter Amasum et Lavicam* = Dat landrecht van Friesland tusschen die Eems ende Lauwerzee

Datering inhoud: [1531-1546] (op basis van voorlopige uitkomst watermerkonderzoek door Pastei)

Datering band: tweede helft 18de eeuw

Afmeting (incl. band): 249 x 200 x 28 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsleer, kievitmarmer, handgeschept papier, ijzergallusinkt, rood pigment

Techniek: katernen (33 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 5 opliggende bindingen, bekleed in half kalfsleer (rug en hoeken) en kievitmarmer (platten) met vaste rug en blinde dubbele lijnstempeling langs de ribben op de rug en kappen.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het handschrift is in goede conditie. Het heeft ooit ernstige waterschade opgelopen, getuige de verkleuringen langs de frontrand in diverse katernen. Specifieke vlekkenpatronen herhalen zich later in het boek weer en duiden erop dat het boek bij herbinden of eerder al eens van volgorde gewisseld is. Bij het herbinden in de tweede helft van de achttiende eeuw zijn verschillende papierreparaties uitgevoerd. f.1, f.[1bis] en 8 zijn gedoubleerd met handgeschept papier, mogelijk is dit al eerder uitgevoerd, misschien zelfs wel ten tijde van de vervaardiging. In ieder geval tussen folio 8 en het tegengeplakte papier staat tekst. Achterin vanaf f.110 worden de uiterste hoeken aan staart-/frontzijde een beetje voos. Voorin liggen vier losse papieren: een overtrek van het watermerk, een getypte beschrijving, een blanco bladwijzertje en een handgeschreven titelbeschrijving.

Rode signaturen zijn veelal een keer overschilderd.

Korte termijn:

De hoeken van de band zijn kapot gestoten en staan open, ook ontbreekt er stukjes leer op de hoeken. Op de platkanten zit het kievitmarmerpapier los. Het leer is wat sleets, vooral op de scharnieren, ribben en beide kapjes. Tekstbedreigende scheuren op ff. 8, 35

Lange termijn:

In beide binnenscharnieren is het naaitouw zichtbaar en voorin scheurt het naaigaren iets uit. De inslagen van het leer zijn gescheurd in het voorscharnier en in het achterscharnier alleen aan kopzijde. Kleine lacune in het leer op de tweede rib op het achterscharnier.

Conserveringsvoorstel

*(Bibliotheek)etiketten op rechter dekblad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.

- * Grotere scheuren repareren
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Plathoeken verstevigen
- * Losse bekleding vastzetten
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

Binnenscharnieren en in scharnieren gescheurde inslagen niets aan doen.

HS R 9

Objectbeschrijving

Titel: Nederduitsch Ommelander handschrift

Datering inhoud: [1546-1573] (op basis van voorlopige uitkomst watermerkonderzoek door Pastei)

Datering band: tweede helft 18de eeuw

Afmeting (incl. band): 293 x 216 x 36 mm (HxBxD)

Materiaal: kalfsleer, kievitsmarmer, handgeschept papier, ijzergallusinkt

Techniek: katernen (19 plus 2 schutbladkaternen), genaaid op 6 opliggende bindingen, bekleed in half kalfsleer (rug en hoeken) en kievitsmarmer (platten) met vaste rug en blinde dubbele lijnstempeling langs de ribben op de rug en kappen. In derde rugveld de helft van een papierentitelschild aanwezig.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het handschrift is in goede conditie. Er is veel inkt overgezet, dit lijkt al tijdens het afschrijven te zijn gebeurd, want er is geen waterschade in de zin van verkleurde waterranden zichtbaar.

Korte termijn:

De hoeken van de band zijn kapot gestoten en staan open, ook ontbreekt er stukjes leer op de hoeken. Op de platkanten zit het kievitsmarmerpapier los. Het leer is wat sleets, vooral op de scharnieren, ribben en beide kapjes.

Lange termijn:

In beide binnenscharnieren is het naaitouw zichtbaar *en voorin scheurt het naaigaren iets uit*. De inslagen van het leer zijn gescheurd in het voorscharnier.

Conserveringsvoorstel

*(Bibliotheek)etiketten op rechter dekblad verstevigen met dun Japans papier (methode remoistenable tissue) en naar binnen vouwen.

* Restanten papieren titelschilden consolideren (blijven kwetsbaar)

* Maximale openingshoek bepalen

* Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

* Plathoeken verstevigen

* Losse bekleding vastzetten

* Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

Binnenscharnieren en in scharnieren gescheurde inslagen niets aan doen.

HS R 10

Objectbeschrijving

Titel: Dat olde landrecht der freijen freesen. *Emsiger landrecht in het Nederduits vertaald*

Datering inhoud: ca. 1600

Datering band: ca. 1790-1850

Afmeting (incl. band): 309 x 208 x 12 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, ijzergallusinkt, geitenleer, marmerpapier

Techniek: katernen (5 plus schutbladkaternen), genaaid op twee platte bindingen, bekleed in half geitenleer (grain longue) met vaste rug en marmerpapieren platbekleding, zonder decoratie.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het papier is in goede conditie. Het naaisel is intact. De lijmlaag komt los van de katernruggen, waardoor het boek verder openvalt en het naaisel wat lossig aanvoelt.

Korte termijn:

Het staarteind van de leren bandrug ontbreekt. Langs het voorshcarnier is het gescheurd de onderste helft van de leren rug komt in twee stukken los. Richting het kopeind van de rug zitten twee boorgaten in het leer.

Lange termijn:

De marmerpapieren platbekleding zit los op de platkanten. Het leer op de plathoeken is enigszins beschadigd. De lijmlaag op de boekblokrug is gebroken en de katernen komen van elkaar los bij openen.

Conserveringsvoorstel

- * Papieren titelschilden consolideren (blijft kwetsbaar)
- * Boekblokrug opnieuw overlijmen
- * leren bandrug repareren en ontbrekende leer aanvullen
- * Maximale openingshoek bepalen
- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Binnenscharnieren voorin repareren
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

1074 R kluis

Objectbeschrijving

Titel: *Freeska Landriucht*

Datering inhoud: 1484-86 (op basis van de watermerken⁹)

Datering band: ca. 1750-1800

Afmeting (incl. band): ca. 200 x 135 x 25 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, ijzergallusinkt, kalfsleer

Techniek: katernen (11 van de incunabel plus 4 18de-eeuwse katernen waarvan twee schutbladkaternen), half-uit genaaid op 5 ronde bindingen van touw, handbestoken kapitalen (bruin-crème kleurstelling), bekleed in kalfsleer (ruige nerf: juchtleer zonder ruitpersing?) met vaste rug met blinde lijnen langs de ribben, de platranden en op de inslagen, met verguld titelveld.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het papier is in redelijk goede conditie. Het is soms langs de marges wat viltig. Er is vooral schade in de rugvouw waardoor bladen (deels) los zijn geraakt. De lijmlaag komt los van de katernruggen, waardoor het boek verder openvalt en het naaisel begint los te raken. Dit gebeurt in zorgelijke mate op 4 plaatsen in het boek: bij de overgang van het schutbladkatern voorin naar het boekblok; tussen het tweede proloogbifolium en het a-katern; de overgang a- naar b-katern; en achterin op de overgang van de incunabel naar de toegevoegde katernen. Naaigaten worden door het garen uitgescheurd en katernen komen los uit de band en steken aan frontsnede uit. Dit is heel sterk het geval bij het m-katern.

Korte termijn:

3 bladen zijn geheel los of zo ver gescheurd in de rugvouw dat ze niet goed meer zijn om te slaan en beschadigen als het boek dicht wordt gedaan. Dit zijn pagina's: 159/160, 161/162 en 175/176. 6 bladen hebben tekstbedreigende randschade en scheuren. Dit zijn de 4 folia van de twee prologen en de eerste 2 folia van het a-katern.

Het m-katern zit erg los, omdat ook het naaigaren deels door de katernvouw heen gescheurd is.

Lange termijn:

De binnenscharnieren voor- en achterin scheuren op de plaats van de bindingen. Het kopkapje is zowel in voor- als achterscharnier gescheurd. Het leer heeft slijtschade op de hoeken, kanten en langs beide scharnieren en kapjes.

Conserveringsvoorstel

* Papierrestauratie: tekstbedreigende schade repareren (lokaal nalijmen en/of dun Japans tissue aanbrengen) en de bladen van losse bifolia weer met elkaar verbinden. Losse folia vastzetten met scharnietjes van Japans papier. Dit kan in situ, zonder de band te demonteren. Deze band is echter relatief eenvoudig en zonder ernstig ingrijpen te demonteren. De band kan worden gedemonteerd tussen het schutbladkatern voorin en het boekblok.

* Naaisel stabiliseren. Het boek is slechts half-uit genaaid en er kan een nieuw half-uit naaisel worden aangebracht, met behoud van het oorspronkelijke naaigaren. Als daarbij de nu lege naaiposities worden opgevuld, heeft het nieuwe naaisel samen met het oude dezelfde werking als een heel-uit naaisel.

* Boekblokrug opnieuw overlijmen en van rugbeleg voorzien

* Maximale openingshoek bepalen

* Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

---

⁹ Gerard van Thienen, 'A date for the Freeska Landriucht Press (1484–87) from paper evidence with a note on the Codex Roorda' in Martin Davies (ed.), *Incunabula. Studies in fifteenth century printed books presented to Lotte Hellinga*, London 1999: pp. 141–167.

Restauratie-advies

- * Binnenscharnieren voor- en achterin repareren
- * Scheuren in kopkapje repareren
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

B 38831 kluis (A III 31)

Objectbeschrijving

Titel: *Freeska Landriucht*

Datering inhoud: 1484-86 (op basis van de watermerken¹⁰)

Datering band: ca. 1760-1786 (op basis van de bandstempels: de Narcisbinderij, inmiddels geïdentificeerd als meesterboekbinder Roelof Hunia)¹¹

Afmeting (incl. band): 199 x 138 x 26 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, ijzergallusinkt, kalfsleer, sierpapier (blokdruck)

Techniek: katernen (11 van de incunabel plus 4 18de-eeuwse katernen waarvan twee schutbladkaternen), genaaid op 5 ronde bindingen van touw, handbestoken kapitalen (bruin-crème kleurstelling), bekleed in kalfsleer met vaste rug met vergulding op rug en platkanten. De stempels komen alle voor in het corpus van Roelof Hunia/de Narcisbinderij zoals afgebeeld bij Jan Storm van Leeuwen, *Dutch Decorated Bookbinding in the Eighteenth Century*.¹²

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het papier is over het algemeen in redelijk goede conditie. Er is wel veel schade in de rugvouwen waardoor meerdere bladen (deels) los zijn geraakt. De lijmlaag komt los van de katernruggen, waardoor het boek verder openvalt en het naaisel begint los te raken. Naaigaten worden door het garen uitgescheurd en katernen komen los uit de band en steken aan frontsnede uit.

Korte termijn:

20 bladen zijn geheel los of zo ver gescheurd in de rugvouw dat ze niet goed meer omgeslagen kunnen worden en beschadigen als het boek wordt dichtgedaan. Dit zijn: proloogbifolium voorin; bifolium I/VIII (buitenste a-katern); bifolium XVII/XXVIII (buitenste c-katern); XXV/XXXII (buitenste d-katern); XXXIII/XL (buitenste e-katern); XLVIII (laatste folium f-katern); LVI (laatste folium h-katern); LVII, LVIII, LXIII, LXVIII (twee buitenste bifolia h-katern); LXV/LXVI (buitenste bifolium i-katern); LXXXVII, LXXXVIII (laatste 2 folia m-katern).

Lijmresten van zelfklevend tape in het tweede vliegend blad voorin. Beide kapitalen zijn van de snede afgezakt en zitten deels achter de rug. Hierdoor wordt het boekblok ook uit de band geduwd.

Lange termijn:

Het binnenscharnier voorin is aan kopeinde ca. 5 mm ingescheurd. Achterin zit een zelfde scheur aan staarteinde. Het leer heeft slijtschade op de hoeken, kanten en langs beide scharnieren en kapjes. Langs de front rand is de kophoek van het voorplat en de staarhoek van het achterplat beschadigd. Er ontbreekt een beetje leer en de platkern is beetje gebutst.

Conserveringsvoorstel

* Papierrestauratie: tekstbedreigende scheuren repareren en de bladen van losse bifolia weer met elkaar verbinden. Losse folia vastzetten met scharnietjes van Japans papier. Wellicht kan dit in situ, zonder de band te demonteren.

* Naaisel stabiliseren

* Kapitalen op snede terugplaatsen

* Boekblokrug opnieuw overlijmen in kop- en staartveld. Als de band niet wordt gedemonteerd, zijn dit de enige enigszins toegankelijke delen van de boekblokrug.

* Maximale openingshoek bepalen

---

¹⁰ Gerard van Thienen, 'A date for the Freeska Landriucht Press (1484–87) from paper evidence with a note on the Codex Roorda' in Martin Davies (ed.), *Incunabula. Studies in fifteenth century printed books presented to Lotte Hellinga*, London 1999: pp. 141–167.

¹¹ Vries, Herre de, 'Midsiwske Fryske rjochtshânskriften' [o.a. over de binder van de Codex Roorda, Hs R 6], in *Letterhoeke*, nr. 3, 2020: pp. 16-17.

¹² Deel IIB, Houten 2006: pp. 862-880.

- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Binnenscharnieren voor- en achterin repareren
- * Etiket met boeknummer van Wierdsma op dekblad achterin: uiteinde verstevigen met remoistenable tissue
- * De twee gebutste plathoeken verstevigen
- * Vlekken van lijmresten zelfklevend tape verwijderen of i.i.g. verminderen met behulp van oplosmiddelen
- * Leerbehandeling met Klucel G in ethanol

Objectbeschrijving

Titel: *Freeska Landriucht*

Datering inhoud: 1484-86 (op basis van de watermerken¹³)

Datering band: tweede helft 17de eeuw (vermoedelijk door S.A. Gabbema [1628-1688] laten herbinden in zijn tijd als historieschrijver van Friesland vanaf 1659)

Afmeting (incl. band): 219 x 170 x 38 mm (HxBxD)

Materiaal: handgeschept papier, ijzergallusinkt, kalfsperkament

Techniek: katernen (11 van de incunabel volledig met wit doorschoten plus 4 latere katernen waarvan twee schutbladkaternen), genaaid op 4 platte bindingen van perkament, bekleed in kalfsperkament. Het is een spitselband die eerder gebruikt is, getuige de vier gepaarde en ongebruikte sneetjes in beide scharniergeleuen. Aan kop- en staarteinde van beide scharnieren zijn de uiteinden van kapitaalkernen doorgeregen. Deze zijn vermoedelijk ook van het eerdere boek. Het huidige boekblok heeft geen (sporen van) kapitalen.

Conditiebeschrijving

Algemeen:

Het papier is in goede conditie. De marges van het doorschietpapier, dat uitsteekt ten opzichte van de incunabel, zijn beduimd. Er is wel veel schade in de rugvouwen van de schutbladkaternen voorin en de bindingen zijn losgeraakt van de band. Daardoor zit het boekblok niet meer goed in de band en is het ontvankelijk voor nieuwe schade voorin het boekblok. Hier en daar hebben de bladen geringe randschade (scheuren en vouwen).

Er zitten boorgaten in band en boekblok van oude houtwormvraat en er zijn waterschadevlekken te zien door het hele boekblok heen. Deels dateren die van voor de huidige band en zitten ze alleen in de incunabel en deels zitten ze in het hele huidige boekblok en dateren ze dus van nadat de huidige band er omheen is gezet.

Korte termijn:

Het schutbladkatern voorin is erg kapot, de rugvouwen van het eerste katern zijn beschadigd, achterin treedt papierschade (randscheuren, vervilte bladranden en scheuren in de rugvouwen) op vanaf het tussenschietvel voorafgaand aan f.85. F.88 zit met de versozijde grotendeels vastgeplakt op het tussenschietvel erna. Die versozijde lijkt in doorzicht bekeken slechts een kleine probatio penna te bevatten.

Voorin is de boekblok-bandverbinding verbroken. Twee spitsels zijn gescheurd (2 en 4 vanaf de kop) en het perkament is in het buitenscharnier gescheurd ter plaatse van de 2^e spitsel. De dekbladen zitten deels los en de inslagen van de band zitten los.

Lange termijn:

Het staartkapje is beschadigd in de buurt van het voorscharnier.

Conserveringsvoorstel

- * Papierrestauratie: tekstbedreigende scheuren repareren, de schutbladen voorin repareren, scheuren en lacunes in rugvouwen eerste katern.
- * Bindingen voorin verlengen.
- * Boekblokrug opnieuw overlijmen en voorzien van rugbeleg.
- * Oren van Japans papier opnaaien waarmee de boekblok-platverbinding onder het schutbladkatern voorin weer tot stand kan worden gebracht.
- * Schutbladkatern voorin vastnaaien aan het naaisel in de oren van Japans papier.

---

¹³ Gerard van Thienen, 'A date for the Freeska Landriucht Press (1484–87) from paper evidence with a note on the Codex Roorda' in Martin Davies (ed.), *Incunabula. Studies in fifteenth century printed books presented to Lotte Hellinga*, London 1999: pp. 141–167.

- * Maximale openingshoek bepalen
- * Boek opmeten t.b.v. Pyxisdoos

Restauratie-advies

- * Scheur en lacune in staartkapje bekleden met gekleurd Japans papier.
- * F.85 loshalen van het tussenschietvel door bevochtiging met een gel vanaf de versozijde van het tussenschietvel.